

Лариса Дузь

«Можу сказати вам тільки для вас і з проханням – не розголошувати цього...»

Это строки письма, отправленного полстолетия назад из Каменец-Подольска в Одессу. Писал поэт, баснописец Никита Павлович Годованец. Адресатом был литературовед, в ту пору доцент университета Иван Михайлович Дузь. Письмо, датированное 8.III.1962 года, – одно из многих посланий за 14 лет эпистолярно-го и личного общения.

Переписка началась по инициативе И.М. Дузя. В конце 50-х – начале 60-х годов он собирал и изучал материалы о творчестве Остапа Вишни и большой плеяды украинских сатириков, репрессированных в 20-30-е. Результатом этой исследовательской работы кроме очерка, изданного в серии литературных портретов («Остап Вишня», К., 1962), и монографии («Остап Вишня. Життя і творчість», К., 1965) стали статьи о Валере Пронозе (Василе Блакитном), Косте Котко (Миколі Любченку), Василе Чечвянском (Василе Губенку), Юхиме Гедзе (Олексе Савицком), Юрии Вухнале (Иване Ковтуне), составившие вместе со вступительной статьей учебное пособие для студентов-филологов «Українська радянська сатира 20-х років» (Одесса, 1962). Выяснение конкретики писательских судеб помогало исследователю глубже объяснять процессы литературной жизни в Украине 20-30-х годов и отыскивать в них имена писателей, уничтоженных системой, вычеркнутых из истории. Так в материалах будущей докторской диссертации И.М. Дузя появилась персоналия Н.П. Годованца; первое письмо к нему содержало вопросы о реалиях и фигурах литературной жизни тридцатилетней давности.

К этому времени, 1960 году, имя Никиты Годованца помнили немногие – известное ранее по стихотворениям в периодике

и книгам 20-х, по сборнику басен 1932-го, оно исчезло на два десятилетия в 1937-м. После реабилитации стали появляться публикации в «Крокодиле» и белорусском «Вожице», вышла книга в «Держлітвідаві». Шестидесятисемилетний писатель, сочинявший и в лагерях, пытался вернуться в литературную жизнь.

Первое ответное письмо в Одессу, вопреки ожиданиям, содержало сухие упоминания о фактах, к тому времени уже обнародованных: «Одним рядком можу бути Вам <...> корисний – про Антошу Ко. <...> Вухналь, Гедзь, Чечвянський реабілітовані. Про Чмельова нічого не знаю» (17.III.1960. Здесь и далее сохраняем авторскую орфографию и пунктуацию. – Л. Д.). Ссылаясь на обстоятельства, Никита Павлович давал понять, что вряд ли сможет удовлетворить интерес исследователя: «На превеликий жаль, я останніми часами хворію та й хворію <...>. Навіть напружити пам'ять і щось написати для Вас про сатиру 20-х років мені важко. Та мало міг би щось путнього розповісти, бо жив тоді в таких містах і селах, де не було нікого з сатириків (до 1929 р.) і навіть пізніше з ними зв'язку не мав» (17.III.1960).

Столь же сдержанной была реакция на приглашение литературоведа участвовать в сборнике, посвященном Остапу Вишне. Свою встречу с известным сатириком в Каменец-Подольске в 1920 году, а также лестный отзыв литератора о его басне Н. Годованец облек таинственностью, сомнениями и неуверенностью: «Про О. В.: можу сказати Вам тільки для Вас і з проханням – не розголошувати цього. <...> У мене є про це стаття-спомин, але я не певен, що то був він, хоч потім я пізнав його в Харкові. Ну, а може й помилився? Питання дуже серйозне і треба перевірити. Піти треба в архіви. Ну, а я хворий і не можу себе наражати на біду. Почекаю, може навесні мені стане краще» (8.III.1962).

Судя по первым письмам, писатель не склонен был говорить о прошлом, охотнее сообщал о творческой работе и планах последнего времени. Неудивительно, что вопросы, волновавшие литературоведа, более не повторялись, словно забылись. Переписка продолжалась и постепенно входила в русло, определенное Н. Годованцем. Хроника творческой работы, подготовка рукописей к изданию, реакция на издательские рецензии, отзывы о прочитанном – во всем читалась живая мысль и острая эмоция

баснописця: «Я в квітні послав в «Рад. письменник» нову збірку байок, так само в двох частинах: байки на оригінальні сюжети і на сюжети Езопа. Днями одержав відповідь, що байки будуть запропоновані до друку в 1961 році. Рецензія І. Зуба позитивна в цілому. Дещо бракує, дещо засуджує за брак сатири. <...> Я думаю, що звужувати жанр з такого погляду навряд чи треба. Байка в класиків також носить в собі не лише сатиричний елемент. <...> Але й останні (несатирические. – Л. Д.) живуть і деякі з них стали широковідомими і любими читачам. Мені подобаються байки, де мудрість життєва подається, і вони дуже нагадують притчу повчальну. Хіба це позбавляє їх права жити? Тут Зуб трохи «загибаєть» (29.VIII.1960). «Радий пригостити Вас новою книжиною – байками мудреців давнини. Адже творів їх не було в українській літературі, як і в російській (в художньому опрацюванні). Дуже багато сил і часу доклав я, поки спромігся витурити їх у світ. Рукопис читали два академіки, чотири кандидати, два байкарі, один критик. <...> Не кажу вже про дурня-рецензента видавництва, що мають звичку калічити авторів, і про недомисла-редактора, який викинув – всупереч моїй волі – із збірки гарні речі генія світу Леонардо та класиків байки Федра і Бабрія, гадаючи, що робить добре діло для укр. літератури. Ох-ох! Додаю шість байок, які «вилучені» з Леонардових байок, хоч весь світ за кожним його рядком дрижить і кожним словом дорожить. А що зробиш? Адже дурота, увінчана «должністю» і обмеженістю, то велика сила» (20.VII.1967).

С самого начала заочного знаомства Н. Годованец был заинтригован персоной своего одесского корреспондента и искал возможности утвердиться в личном мнении о нем. Уже во втором письме он писал: «Вельмишановний Іване Михайловичу! Ви, як я й повідомляв Вас давно в листі на університет, нерозбірливо написали свою вулицю і це мені завадило написати листа Вам раніш. Тепер тов. Сочивець написав Вашу точну адресу і я поспішаю висловити Вам щиру подяку за чудову рецензію на мою книгу «Байки». Треба бути мудрим, щоб так глибоко сприйняти і розтлумачити автора. Критик має велику силу – довести до читача своє розуміння написаного. Ви чудово упорались з цим» (29.VIII.1960). Следовавшее за благодарностью сожаление («Шкода тільки, що місце мале не дозволило висловитися більш

докладно і зазначити й хиби, які є в моїй творчості. Це було б мені великою допомогою в дальшій роботі, в опрацюванні написаного») можно было бы истолковать как не оправдавшееся ожидание утилитарных соцреалистических критических замечаний, лишь не зная о творческой практике Н. Годованца, называемой им то *рідне діло*, то *люба робота* и состоявшей в непрестанной отделке своих произведений, в шлифовке переводов и доведении их до уровня, достойного классических оригиналов: «Дні проходять так напружено, що ніколи взятися до свого рідного діла. Давно мені хотілося поговорити з Вами про статтю, яку Ви мали написати на замовлення якогось видавництва, про мою творчість. Мені дуже цікаво, як Ви розцінюєте мою роботу. Сам я, кінчаючи свій життєвий путь, дуже пильно озираюся на свої труди, вивчаю їх не менш пильно, ніж літературознавець, порівнюю з байками своїх сучасників і класиків. Результат цієї самопізнавальної роботи – нові муки творчості і «перелопачування» своєї спадщини. Опрацювання своїх творів – це моя любя робота. Так радісно викинути щось невдале чи слабкеньке, а ще приємніше вмикання в твір кращого, ніж було <...>. Вашу рецензію на мої твори я добре продумав, Думаю, що нова стаття буде для мене корисною» (26.VIII.1962). «Зараз я нічого нового не пишу, а тільки опрацьовую написане раніше. Є над чим сидіти: протягом довгого творчого шляху багато написано і гарного і не дуже, того... Треба привести до одного рівня – високої майстерності, мені доступної. Праця приємна і необхідна» (19.VII.1966). «З'ясувати, які зміни відбулися в байках, за <...> короткий час – даремна праця, бо я їх майже всі нещадно опрацьовував, поскорочував. І тільки я можу сказати, що з байки лишилося, що внесено нового. <...> адже я за час у п'ятдесят років щось трошки та виріс у майстерності і в філософії» (18.VI.1967), «<...> я значно поправив і скоротив байку: з 36 рядків стало 26. Так поскорочував (не знаю – на гірше чи на краще) – байки для двотомника, дбаючи про те, щоб вигнати воду і зробити більш прийнятну для читача. Лозунг: не більш як 30 рядків!», «Кожен раз, навіть передрукуюючи опрацьоване, ще вносиш якісь зміни. Твір живе, як живе людина чи рослина, щоразу у чімсь змінюючись. А прочитавши надруковане в книзі, ще міняв би, та ба...» (4.X.1967).

Необычайно требовательный к литературному слову, Н. Годованец не скрывал, что в лице И. Дузя нашел компетентного исследователя сатиры, глубоко знающего историю и теорию вопроса, искренне заинтересованного в развитии жанра. «Я дізнався, що Вам запропоновано написати про мене невеличку статтю до мого ювілейного тома байок на оригінальні сюжети. Я прошу Вас не відмовитися від цього замовлення. Знаю, що Ви знаєтесь на сатирі, знаєте мою творчість і вірю, що Ви як ніхто інший напишете прекрасно» (25.I.1963). «Хотілось би мені, щоб і другий мій улюблений твір прикрасило Ваше славне і звучне ім'я: напишіть, будь ласка, невеличку вступну статтю до збірки «Байки Леонардо да Вінчі, Федра і Бабрія», що її включило до видання видавництва «Дніпро» на 1966 рік. <...> Хочу їм запропонувати Вас як автора вступної статті. Згода? Прошу відповісти мені зразу ж, як одержите цього листа» (12.XI.1964). «Закінчуючи свій життєвий шлях, а разом і творчий, я готую двотомник байок: перший том – кращі свої оригінальні, другий – байки за Езопом, які, власне, теж здебільшого оригінальні. <...> А хотів би, грішна душа, щоб Ви, мудра і тямуща, приязна людина і до цього двотомника написали супровідну статтю про моє життя і творчість. <...> Тепер хочу спитати: чи Ви погодитеся написати статтю?» (19.VII.1966).

Показательно, что именно одесскому литературоведу писатель доверил ввести в литературный оборот его точные биографические данные: «Іване Михайловичу! Я хочу довести до Вашого відома таке: у мене вийшла плутанина з днем народження. Власливо не з днем народження, а з визначенням дати. Піп, клятуший коли писав метрику, написав, ніби я народився в листопаді (XI), а я народився в вересні (IX). Він не з того боку паличку поставив. Потім і пішло: почали писати, що я народився в листопаді. А тепер я хочу повернути істину: в статті – в біографічній частині – треба писати, що я народився 26 вересня 1893 року (за н. ст.)» (25.I.1963).

Н. Годованец оценивал профессионализм литературоведа, опираясь на фундаментальные труды Франко, Потебни – о секретах творчества, о басне, работы Борева, Эльсберга – о комическом и теории сатиры, а нередко и отталкиваясь от графоманских публикаций того времени. «Спитайте по телефону свій книготорг, –

обращался писатель к В.Е. Антонюку, выполнившему в 1962 году дипломную работу о его творчестве под руководством И.М. Дузя, – чи нема у них книги Івана Зуба про сатиру. І книгу Мінчина про сатиру. Якщо є, хай вишлють <...>. А то купіть і собі і мені. Мені вишлете поштою. Тут не дочекаюся. А дуже потрібна». «Ви читали статтю П<...> в книзі «Езоп – Байки»? – интересовался баснописец у И. Дузя. – Це щось жахливе як з погляду необізнаності в укр. літературі, так і невміння писати такого роду статті. Людина, очевидно, не читає укр. літератури. Що вичитав із вступної статті перекладача Езопа, те і помістив про байкарів світу, а про російських, особливо про українських наплів такого, що страшно читати. Навіть Олійника С.І. записав до тих, хто використовує байкарський жанр. Про мене як байкаря, що чимало попрацював над Езопом, – ні слова» (26.VIII.1962). «Мені довелося читати тези доповіді про мене чернівецького літературознавця К<...>. На мою думку, коротко кажучи, ці тези бідні думками. <...> Автор зовсім не продумав питання, яке взявся показати. І загальні його твердження дуже бідні, примітивні, і доказів ніяких» (30.I.1964).

Острое неприятие дилетантского, поверхностного подхода к литературному труду коренилось в горьком опыте Н. Годованца. Урок 30-х, проглядывавший в письмах сквозь намеки, заставлял его следить за каждым словом, своим и сказанным о нем. «Мене навчила лиха доля: статтю до моєї книги «Байки» 1932 року я не прочитав, а байдужо поставився, що буде написано і як буде написано в ній, і дуже попарився: автор написав про мене такого, що я потім рвав на собі волосся. В книзі «Езоп – Байки» автор статті П<...> написав таке, що воно не відповідає дійсності. А я мав змогу виправити неточності і про себе спом'янутися, нагадати, що я зробив велику роботу над Езопом (а він цього не знав). Я цього не зробив – потім сам себе ляяв і лаю дуже» (28.III 1963). Когда спустя год литературовед сообщил Н. Годованцу, что обладает его письмом в один из киевских журналов (его переслал в Одессу редактор, зная творческие интересы И. Дузя, однако исследователь не считал возможным использовать документ без разрешения автора), писатель, не долго недоумевая, вновь связал факты, отдаленные тремя десятилетиями, как системные: «Мій лист ласкаво прошу надіслати мені. Цікаво: що то за лист? Звідки

він там узявся? Бачите, як ми живемо: ніколи не знаєш, куди може потрапити хоч і цей лист до Вас. Живи й оглядайся. Цілуй дівку, а певності нема, що не заплатиш невинно за чужого сина. А так мені трапилося з одним літ. матеріалом колись» (22.III.1964).

В условиях системы вырабатывалась привычка осторожности и профессиональной предусмотрительности. Узнав, что на межвузовской научной конференции в Одессе по вопросам сатиры ожидается выступление молодого критика о его творчестве, Н. Годованец заметно волновался: «Якщо ці тези уже у Вас, прогляньте їх негайно і зробіть висновки. Дайте йому знати, що вони Вас не задовольняють (про мене не згадуйте), щоб він далі над доповіддю не працював. Як Ви думаєте? Ваша асамблея матиме настільки солідний характер, що кожне слово на ній стане історичним. Тому не варто допустити млявої води, тим більш про мої байки <...>» (30.I.1964). «Так цікаво було б побувати у Вас на сатиричному зльоті. Не судилося. Але хотів би таки, щоб виступи про мене були кваліфіковані і розумні. Шкода, що Ви не підготували іншого доповідача. К<...> я тези забракував. Може він інші зробив, не знаю. Проте я радив би, щоб хтось таки виступив ще з кваліфікованою промовою про мою творчість, з конкретним розглядом байок. Я просив би забезпечити мені стенографічні записи конференції, або хоч розмов про мене» (22.III. 1964). «Як Ви оформили матеріали конференції? Чи маєте стенограми? Я, здається, прохав Вас дати мені прочитати стенограму доповіді К<...> і виступи товаришів про мене. Дуже мені цікаво це. Ви розумієте. <...> Чи видаватимете Ви весь матеріал? Чекаю. То ж джерело цілюще і живлюще для сатирика. То ж історичний збіг (вірніше – збіговисько) в питанні сатиричних жанрів. Мабуть висловлено багато цікавих думок і вірних, а може і невірних» (15.IV.1964).

За время «оттепели» писатель не только ни разу не высказался по поводу общественных событий, наоборот – еще крепче держался усвоенных правил, чем, по сути, обнаруживал неверие в необратимость перемен. Убедившись в печальных последствиях безответственного печатного слова, Никита Павлович решил – несмотря на высокую оценку и большое доверие к критику – просить об ознакомлении его с рукописными материалами

вступительной статьи к юбилейному изданию его сочинений: «<...> думаю: може начеркнете план статті, а я щось додам, бо хто краще знає мою творчість, як не я?» (18.VI.1967). Нетрудно представить, насколько задевала такая просьба профессиональное самолюбие исследователя, в ту пору готовившего и в декабре 1967-го защитившего докторскую диссертацию. Однако оставленные без реакции, обращения становились только настойчивее: «Я повторяю свою думку про те, варто черновик статті (або хоч план її) надіслати мені для ознайомлення. Може я стану чимсь у пригоді. Адже хто може краще знати про свої твори, ніж сам автор?» (4.VII.1967). Беспокойство улеглось только после получения долгожданных материалов: «Листа Вашого одержав і бажаю успішної й натхненної роботи над статтею про кам'янецького отшельника» (20.VII.1967).

Небезынтересно проследить за пометками на полях рукописей литературоведческих работ. Свои советы по поводу полученных материалов Н. Годованец предварил («Я «критик» дуже причепливий і Ви не гнівайтесь, якщо я скажу може щось невлад») и пытался смягчить в конце письма: «Хоч Ви порад не просите, а я напрошуся сам з порадою: <...> опрацюйте статтю за моїми порадами і після своїх роздумів (а це безперечно буде) – скільки над твором не працюйте, а кінця нема дальшій правці, я знаю це і так і роблю, – і статтю в новій редакції пошліть Держлітвидав <...>. А опрацювати її зможете за вечір» (28.III.1963). Как можно было осуществить новую редакцию объемного текста за вечер? О каких замечаниях шла речь? Пожелания можно свести к двум позициям: снять вводные слова и слова со значением приближенности (*чомусь, ось уже, далеко не, очевидно, та годі гадати*) и отдать предпочтение словам активного, безусловного и законченного значения (вместо *ніколи не втрачав – не втратив*, вместо *(сатиричний) наступ – обстріл*, вместо *весь в полоні образів – весь в образах*, вместо *пов'язує себе з долею – переходить на роботу*, вместо *слівце – слово*). Стремление к точности выразилось также в авторских вставках («Після слів «політично гострі» я додав би слово «точні». «В другому абзаці слова «полудень віку» замінив би більш точним і ясним «50-річчя». Прошу це зробити») и в комментариях («Ви пишете те, про що просить автор, бо він

же точніше знає»). Об'ясняя свою настойчивість, Н. Годованец приводить тот, самый веский аргумент: «Друже мій! Не гнівайтесь і не ображайтеся! Ви мене зрозумійте <...>. Мене навчила лиха доля <...>» – и подытоживает свой разбор: «треба, щоб стаття до моєї ювілейної дати абсолютно не мала нічого такого, чому можна заперечити. <...> мої зауваження стосуються тільки дріб'язок, «бліх», але і їх не повинно бути в цій статті. Я, очевидно, за старою звичкою літературного редактора з великим журналістським стажем звик пильно правити. Але це не зашкодить: тут краще пересолити, аніж не досолити» (28.III.1963). Пересолить здесь значило быть совершенно определенным, ясным, недвусмысленным. Писатель, избравший своей литературной судьбой иносказание, стремившийся в собственном творчестве к совершенству эзопова языка, не оставлял литературоведческой работе права на метафору, недосказанность, на словоформы, таящие возможность двойного прочтения. Несколько лет спустя корректировка коснулась уже не стилистики на завершающем этапе, но самого замысла работы: вновь сказывались опасения писателя – и не только за свой «литературный портрет».

В 1966 году, в преддверии своего 75-летия, Н. Годованец готовил к изданию новую рукопись: первый том составляли басни на оригинальные сюжеты, второй – на сюжеты Эзопа. Обращая к И. Дузю просьбу о написании вступительной статьи к двухтомнику, писатель выразил готовность сообщить все, интересующее исследователя: «Матеріалу буде чимало, буде про що говорити. Всі необхідні фактичні дані я охоче подам» (19.VII.1966), «Що Вас зацікавить, що потрібне знати – охоче подам дані» (14.VIII.1967). Литературовед истолковал это предложение как возможность возвращения к теме, остававшейся «закрытой» в течение прошедших шести лет эпистолярного общения, и сформулировал около десяти вопросов. Выполняя обещание, Никита Павлович прислал машинописный – как обычно, но четырехстраничный, через один интервал, ответ, насыщенный датами, топонимами, деталями. Впрочем, было в письме нечто, создававшее эффект сизифова труда: буквально каждый виток воспоминаний заканчивался неожиданно и однотипно. «А загалом, навряд чи треба цей вірш вип'ячувати, як якусь заслугу молодого поета»

(14.VIII.1967), – писалось после воссозданной истории одного из стихотворений 1912 года. Изложение политической подоплеки стихотворений 1917-21 годов завершало мнение: «А загалом я вважаю, що таких питань не варто торкатися в такій статті *...*. Воно може тільки заплутати справу божу». За эмоциональными фрагментами о политическом водовороте гражданской войны, о настроениях интеллигенции следовали заключения: «А тепер це питання не потрібно чіпати», «Але що воно нам зараз дає?», «<...> зараз не варто ритися під таке давнє і старе і навіть не варто зачіпати його в статті про 75-ліття життя старого дідуса Микити». Небольшой, отмеченный психологическими акцентами абзац о некоторых крупных литературных фигурах 20-30-х сопровождался оговорками субъективности высказанного: такое было враження, мабуть, втім, хтозна. Постскрипту письма, подтверждающая личный, сокровенный характер изложенного, ставил точку в столкновении внутренних мотивов: «Це все – для Вас особисто. Захотілось виговоритися. Може що і зайве?» (14.VIII.1967).

Что вызвало такую противоречивость и последовавшее окончательное решение судьбы воспоминаний, – ведь стало понятно, что, имея в руках исторические свидетельства, исследователь, по существу, лишался права использовать их и возвращался в исходную точку? Вероятно, не последнюю роль сыграли сомнения Н. Годованца в готовности общественного сознания воспринять и адекватно оценить сохраненное его памятью. «Вивчені в піонерії, в комсомолі, в партії, університетах, у щоденному житті сьогоднішнім, ми багато знаємо і можемо, – иронизировал он по поводу общепринятого пафоса. – Тому так розумно і вірно беремось судити давнє і давніх, забуваючи, що час і люди були інші. Треба навчитись думати з тодішніх позицій, то буде вірний суд». Выразив внутренние опасения, писатель просит сосредоточиться в статье на его творческих достижениях последних десяти лет: «Основне завдання статті – показати шлях праці і результат її на сьогодні», «Хай минуле лежить в архівах до кращих часів. Краще показати роль (баснописца. – Л. Д.) на байкарському полі нашого сьогодні» (14.VIII.1967).

Впрочем, и в предыдущем письме, предлагая задавать вопросы, Никита Павлович намекал на свое право отступить: «Надсилаю

свої «Думки» <...>. Може щось Вас цікавитиме – запитуйте. Я думаю, що особливої потреби довго спинятися на 20-х і 30-х роках нема. Найголовніше – показати, чим зараз може похвалитися на байкарській ниві» (21.VII.1967). Похоже, что судьба обещанных воспоминаний была предрешена писателем, – они появились по внутреннему импульсу («Захотілось виговоритися», «Я тому так докладно на цьому спиняюсь, щоб і самому собі ясніше усвідомити свою роль і шляхи свої, і комусь для історії розповісти про те, що так далеко зосталося позаду, але що має неабияке значення в мому житті»), но предназначались для личного архива исследователя («Хай минуле лежить в архівах до кращих часів», «Це все – для Вас особисто» – 14.VIII.1967).

Схожий круг испытаний пришлось пройти замыслу статьи о творческой лаборатории баснописца. Высоко оценив идею («Мені сподобався Ваш задум про написання труда про творчі муки письменників. Це буде винятково цікава робота, ба так мало літературознавців зазирають у нашу лабораторію. А читачеві ох як цікаво буде зазирнути в нашу душу!» (30.IX.1967)), Никита Павлович выразил опасения по поводу избранного для анализа текста, привел объективные предостережения, разъяснил их неизбежность и возможные последствия: «Мені здається, що ми з Вами трохи нерозважно, нахрапом наскочили на перший-ліпший матеріал. Зокрема, ми невдало взялися до байки «На прикордонні». Чому? По-перше, вона вона ще не закінчена; по-друге, вона не надрукована, тобто не пройшла цензури, чи як її там звати, і можемо потрапити на слизьке. А це для нас небажане і непотрібне». Приводился также аргумент субъективный, но уже тем, по мнению писателя, неоспоримый, что составлял предмет его постоянной тревоги, – личное, индивидуальное не должно идентифицироваться: «На прикордонні» – це байка особлива за своїм характером і може навіть не зовсім ясна. Вона має глибоку міжрядкову «подоплюку», далеку від звичайного життя нашого загального. Дуже вона особиста, а тому не буде багатьом зрозуміла. Я чув від декого різне тлумачення, далеке від правди, А це для байкаря не годиться. Тому я проти того, щоб цю байку показати у Вашій роботі, Вам треба брати таке, що було б на славу письменника і було б показове і характерне». В за-

вершение следовал приговор – писатель отзывал басню в ящик своего стола: «Тому прошу повернути матеріал, а я, якщо Вам буде треба, пориюся в своїх численних матеріалах і знайду краще. <...> У мене є чимало байок, які вже пройшли у світ» (30.IX.1967).

Однако, зажегшись замыслом, исследователь уже начал работу и, не зная о решении Н. Годованца, но словно предвидя его опасения, отправил 8 октября в Каменец-Подольск 4-страничный машинописный набросок статьи. В ответ баснописец писал: «Наши листи розминулися <...>. Ваш лист про байку «На прикордонні» дуже розумний і правильний. Якби ж то всі так вмiли думати і тлумачити, і цінити твір, і вмiли його читати. Байку не тільки треба вмiти писати, а й – це ще головніше! – читати. Справді, за написаним треба вмiти знайти велике поле життя, що породжує (може навіть багато років згодом) той чи той сюжет і думку. <...> Так що Ви дуже розумно, мудро прочитали в байці те, що є в ній підспудне, між рядками (а байка саме тим гарна, що в ній є що читати між рядками, за плечима)» (14.X.1967).

Растроганный толкованием басни в контексте писательских судеб первой трети XX века, Никита Павлович раскрыл свой первоначальный творческий импульс и снова подчеркнул сокровенность содержания: «Ви питаєте: як народився сюжет? <...> роздумуючи над тим: які теми не увійшли до моїх численних байок? – я подумав: а нічого в наших байках нема про людей, які перейшли до наших лав з далекого минулого. А їм часто доводиться чути нарікання: – А мокли ви, поганим часом, у діжці з квасом! – мов ті шкури у Чинбаря. – І народилася байка. Ця тема нам, старикам, усім близька і деякою мірою автобіографічна <...>». Но даже безоговорочно одобряв литературоведческую трактовку, Никита Павлович продолжал настаивать на своем решении – он не исключал вероятности другого прочтения, с точки зрения официального *мы*: «Проте, гадаю, що зараз виносити таку складну річ на люди не варто. Ми ще до того не доросли. У нас ще багато примітиву» (14.X.1967). Впоследствии И. Дузь осуществил свой замысел – две статьи «Майстерня мудрості» и «Від задуму до друку» были написаны на материале других произведений Годованца и опубликованы в 1968 и 1969 годах.

Трудно представить, каких козней мог не предвидеть писатель, наученный жестокой судьбой. Разве что абсолютного цинизма системы. В октябре 1968 года, после выхода двухтомника, которым Н. Годованец отметил свое 75-летие, появился повод для радости: «Було я каювся, що затіяв цей ювілей, а тепер радий, бо він повертається до мене втішним кінцем. Таким втішним, що й не сподівався: «Дніпро» висунув мій двотомник на Шевченківську» (3.X.1968). Внутреннее торжество имело прочное основание: издание собрало воедино значительную часть созданного за десять лет после второго пришествия писателя в литературу – около 300 басен на оригинальные сюжеты и более 250 на сюжеты Эзопа. Еще один том могли составить обработки басен европейских мудрецов – от античных до просветителей XVIII века, но этот труд, по замыслу писателя, должен был появиться только в наиболее полном виде, что и свершилось в 1973-м. Пока же начались небудничные хлопоты: «Наша міська літорганізація сьогодні винесла ухвалу підтримати видавництво «Дніпро» у клопотанні про нагороду двотомника Шевченківською. До речі: як Ваш університет? Піднесе голос? Він мав би неабиякий голос, щоб старого вола укр. сатири почакувати по лобі премією. Томик мій гарний, але... чомусь черв'як сумніву точить грішну душу» (11.X.1968). «Думаю, що Ви не відмовитеся взяти слово про двотомник і конкретно показати, що це за твір, в чім його оригінальність, в чім його краса і сила» (6.XI.1968), «Я взявся вже мріяти і агітувати, я думаю, що Вас агітувати не треба, Ви то докладете сили і вміння. У Вас цього багатства досить» (11.XI.1968), «Словом, на Ваше ім'я лягає багато клопоту зі мною» (6.X.1968).

Вскоре настроение омрачилось: просочились сведения, что Н. Годованец, чей труд поддержали солидные организации, учебные и научные учреждения, не будет включен в список соискателей под формальным предлогом: «Найгірше, що Донець думає, ніби двотомник є механічним з'єднанням раніше випущених книг. Помилка! От буде бачити, як я подам дані проти цього. Я то свої байки знаю: скільки у двотомнику нових, скільки наново опрацьованих, скільки скорочених» (11.XI.1968), «Думаю, що Донець не читав двотомника і думає, що то формальне ступення байок, виданих раніш. Але це не так, по-перше, в першому

тому оригінальних байок є чимало нових річей, а головне – майже всі твори пройшли величезну обробку – вони скорочені, умудрені, підсолені афоризмами, зроблені технічно краще. В другому ж томі двотомника – байки за сюжетами Езопа, – байки дуже оригінальні і премудро подані, Так що їх не можна назвати перекладами ні в якому разі, – це самостійні речі, По-друге, в цьому тому більше третини байок нові, ніде ще не друковані» (6.XI.1968). Более всего задевало, что имя лауреата было определено задолго до опубликования списков номинантов, и вопрос решался не качеством текстов. Н. Годованец не сдерживал эмоций: «Він (Донец. – Л. Д.) <...> не знає книги фактично, докладно, знутри», «Він же, напевне, не читав двотомника, йому ніколи думати над ним. Почитав собі запропонований Спілкою роман такого-то балакуна і сказав: «Що ж? Роман свіжонаписаний! І людина в нас поважна! Це не якийсь Годованець з периферії, що цілий вік кропав баєчки, на кшталт «Осел на керівництві». А тут йому давай премію за 1300 зроблених байок! Хай іде пасти задніх!» Це я так маю вимощену дорогу тих людців, що звикли йти найлегшими путями», «Більшість дивляться так: Годованець – єсть там такий Годованець, а що там пише – богзна» (11.XI.1968), «В цілому двотомник – це оригінальна праця <...>, праця за ціле півстоліття на 538 річей, що є унікальним твором в нашій літературі. Це не якийсь роман, який в ряді творів письменника видає особливим, але <...> другий твір може бути або сірим, або паплюжним», «Хіба добрий роман – вещь, а творчість піввікова – ніщо?!» (6.XI.1968).

Фактически судьба высокой премии была решена в закрытых кабинетах, где приоритеты определял не талант литератора, а идеологический эффект. Но Никита Павлович еще не оставлял надежды на открытое обсуждение в печати: «Корнійчук – давній знайомий, – иронизирует баснописец, – на якого я і мої твори особливого впливу не матимуть. Але, думаю, що діло буде не в ньому, а в тому, як подивиться громадськість на двотомник», «Звичайно, все треба в пресі сказати, все обговорити, все вип'ятити, бо боротьба за почесне місце – це таки активна і дружна боротьба, а не формальне прохання про премію» (6.XI.1968), «Треба боротися, треба воювати в пресі», «думую: справді, не треба спати, щоб відвоювати право не премію провінціальному байкописцю. І наш

брат, сатирик, хай не спіймає вовка, а хоч за ним побіжить» (11.XI.1968).

Н. Годованец не увидел своего имени в списках номинантов; взамен его обнадежили – «поставили в очередь». Год спустя история повторилась: «А от диво: моя доля з Шевченківською премією така дивовижна: торік відклали, мовляв: «Ми мусили дати премію старійшині від прози, а нарік висунемо старійшину від сатири». Але, як я дочувся, і цього року мене не внесли до кандидатів на премію. Та Ви це, напевне, знаєте?» (16.XI.1969). На сей раз горечи было больше – за пощечину выдвигавшим его («Ніяково мені не за себе, а за тих милих людей і установи, що висунули двотомник на премію: мов би того і не було!», «Коли вісім відомих і визначних установ подали за двотомник авторитетний голос, то це замовчати... Мені не зрозуміло»), за жанр, котрому служил («Не дати премії – це ясно: щоб сатирика, байкаря висунути? Такого ще у нас не було. У Франції байкаря Лашамбоді (третя величина серед французьких байкарів) академія двічі відзначала. А чому б і у нас не могли відзначити байкаря, якщо він того вартий?»), «Я, звичайно, був би радий почути схвальне слово авторитетної установи про мою працю, але я розумію, що байка не той жанр зараз, якому може бути оказана така честь»). Появилось чувство отчаяния: игнорируя плоды его труда и таланта, будто перечеркивали его жизнь: «Одна річ – не дати, а друга – і не згадати про мого двотомника. Як це зрозуміти – не знаю і не можу зрозуміти», «Обійти ж мене і мої байки – щось невидане і несподіване. <...> раптом – немов мене на світі нема і роботи моєї нема, не видно... Отак то, братіку, доля моя гірка» (16.XI.1969).

Привыкший искать корни явлений, Н. Годованец не мог не размышлять о судьбе жанра, в сущности, репрессированного вместе с целым поколением блестящих сатириков 20-30-х годов и не восстановленного в правах. Его волновали тенденции тогдашней культурной политики, попытки централизовать басню, сделать ее карманной, легкоуправляемой: «Очевидно, я в сатирі, як той Павук з байки Крилова, славний тільки у своєму муравейникові. А в небі СССР сонце Михалкова не дає дивитись наверх іншим людям» (9.XI.1967), «Дехто гадає, що наша сьогоднішня байка іде не в ногу з життям, що вона не має якихсь-то фундків-

мундиків, які б, мовляв, показали, що радянська байка зробила добрячий крок від класичної байки. Дехто гадає, що наш Михалков став не нижче, як справжній новатор і зразок для нас грішних. Я ж думаю, що історія вже створила зразок байки, а ми її повинні зробити вищою й досконалою по духу <...>. Дехто, дивак, вважає, що мовляв, нам, читачам, наобридли ведмедики та зайчики, а треба шукати небаченого нового, бо старе – то хуторянське, бідне, малокровне. Проте проповідники таких теорій самі нічого не можуть ні висунути, ні подати потрібних зразків: самі ходять задки, як говориться у мене в одній байці» (7.IX.1968), «Там в «Сов. писателе» кубло, якого ми з Вами не бачимо. Там загіздилися люди, між собою рідні і фізично і духовно, то нам можуть дати по лобі. А це для нас зараз не вигідно. К<...> напишіть обов'язково. Може це буде на користь нашій літературі. Ми не знаємо, може на сатиру іде похід з-під поли. А наша українська сатира має своє місце (високе!) і їй хочать дати по лобі. Хто зна?!» (30.IX.1967), «Я тої думки, що треба було б зігнати байкарів на бесіду про потреби, злигодні і про болячки жанру <...>. Я б приїхав з своїми учнями – чоловіка з п'ятку-десятку славних хлопців. Треба було б сказати правдиве і авторитетне слово: як їм стати справжніми байкарями і як позбутися халтури байкарської, що заїдає їх і інших коло них. <...> Чекаю Вашої думки про нараду байкарів. Байкарів та критиків, що тямлять у сатири» (6.X.1971), «<...> Я хотів про те говорити на своїй нараді «директорів», яку не дала можливості улаштувати нам ота «дочка народу!»» (20.X.1073).

Почти полтора десятилетия переписка Н. Годованца и И. Дузя питалась общими интересами, обоюдной активностью, возникшей человеческой взаимностью. Искренность отношений отразилась на форме обращения старейшины литературы к критику: официальное *Вельмишановний Іване Михайловичу* сменилось полуофициальным *Дорогий*, а затем – дружескими, неизменными вплоть до последних писем *Дорогий друже мій, Дорогий славний земляче, Дорогий, славний, хороший друже*. Все более доверительными становилось содержание. Однако среди тем, затронутых разной мерой, наглухо закрытой оставалась одна, обещанная еще в первом письме, – черная полоса конца 30-х – I половины 50-х годов («Вухналь, Гедзь, Чечвянський реабілітовані. Про

Чмельова нічого не знаю, – писав он о представителях своего литературного поколения и добавлял: – Про себе міг би, в разі такої потреби, щось розповісти Вам, та не зараз, саме з ліжка встав і почуваю себе погано» (17.III.1960). Пунктирные воспоминания в письме от 14.VIII.1967 года обрывались на 1932-м; дальнейшее угадывалось между строк всего двух писем: «<...> з 1929 працював у Харкові. Тоді байки мої були дуже популярні і книжок вийшла сила. А пройшла пора «Хто кого» – минулася класова боротьба (гостра), байки мої завмерли разом з байками Бедного. Після ХХ з'їзду партії воскрес до праці по-новому. За час з 1956-го року зробив 15 книжок, з них 11 надруковані. Решта – на виході. Амінь» (14.VIII.1967), «Оце, пишучи до Вас листа, знову наткнувся на чернетки байок, правлені для двотомника. Виявив кілька речей, що Вам можуть знадобитися для статті про роботу письменників над своїми творами: це «Василики», написана 1921 року і кілька разів друкована в книжках, «Ведмідь і Бджоли», написана 1948 року, «Хміль і Кабачиння», написана 1923 року, і «Галузка», написана 1944 року на Колимі» (14.X.1967). Больше ни слова. Словоохотливый, критичный, острый, Никита Павлович становился лаконичным, сдержанным, сухим, подходя к зоне боли. Умолчания и обрывы фраз, не давая фактов, создавали особое напряжение.

Все же свидетельства драматичной темы сохранились, – дневники И. Дузя содержат записи о двух личных встречах и беседах с Н. Годованцем в Каменец-Подольске 26 и 27 сентября 1967 года, то есть в промежутке между процитированными выше письмами. Живая память будто ждала возможности рассказать с глаза на глаз то, что замалчивалось обществом и о чем осмотрительный писатель не решался писать, обрывая себя на полуслове. Он хорошо усвоил разницу между доверительной беседой и письменным изложением, к тому же отправленным по почте, – был уверен, что в послесталинскую эпоху письма не потеряли квалификации вещественных доказательств («Бачите, як ми живемо: ніколи не знаєш, куди може потрапити хоч і цей лист до Вас. Живи й оглядайся». – 22.III.1964).

Н. Годованец много и сосредоточенно работал, хотел видеть свои произведения опубликованными, гордился изданными книгами, вел переписку с коллегами по цеху, радовался личному

общению с читателями и более всего стремился защитить свой мир, восстановленный кропотливым творческим трудом. Доказывать, что его личная история пятидесяти-тридцатилетней давности не менее важна, чем принятая общая и единая, не видел смысла. Упоминание вины есть, но она возложена им на самого себя: проявил непростительное благодушие, хотя знал методы режима («<...> статью до моєї книги «Байки» 1932 року я не прочитав, а байдужо поставився, що буде написано і як буде написано в ній, і дуже попарився: автор написав про мене такого, що я потім рвав на собі волосся» (28.III 1963)). Драма, длившаяся двадцать лет, ушла вовнутрь: он учитывал условия системы, проецировал опыт 30-х на возникавшие сложные ситуации, постоянно ощущал коварство режима. Ценил главное – возможность работать, не изменяя избранному жанру.

Литературоведу, пытавшемуся раздвинуть рамки его биографии, Н. Годованец не давал шанса, соглашаясь с официальным канонам, выдержанным в статьях о репрессированных писателях: жизнеописание до 30-х, далее (через пробел в пару интервалов) разбор творчества, – у тех, кому повезло выжить, анализ произведений, написанных после реабилитации. Неудивительно, что сведения о баснописце, опубликованные в мартирологе «3 порога смерті. Письменники України – жертви сталінських репресій» (К., 1991), отличаются от данных справочников Союза писателей прошлых времен лишь одним скупым абзацем: «31 січня 1937 року Микиту Годованця було заарештовано і рішенням Особливої наради при НКВД від 11 червня того ж року вислано на Середню Колиму, де він пробув до 1947 р. А десятьма роками пізніше дістав офіційну реабілітацію – в довідці військового трибуналу Київського військового округу повідомлялось, що постановою Особливої наради «скасована і справу припинено».

Судьба расколола жизнь Н. Годованца надвое, не отвела званый и наград. Но наделенный завидной интеллектуальной энергией и неистребимой витальностью («<...> не дарма хліб жував стільки років (гей-гей, не кожному щасливцю дається дожити до такого віку і зберегти здатність творити)» (21.VII.1967)), он оставил сотни оригинальных басен, в которых превыше ставил «людяність людську» (29.VIII.1967) и «щирю повагу до порядної

людини» (28.III.1963). Его интеллектуальным наследием стала «найліпша книга – плід шістнадцяти років життя і праці – «Байки зарубіжних байкарів» (26.IX.1973), подготовленная им к своему 80-летию, – 1140 европейских шедевров в украинских переводах – басни Эзопа, Федра, Бабрия, Леонардо да Винчи, Жана де Лафонтена, Жана-Пьера Флориана, Пьера Лашамбоди, Готхольда Эфраима Лессинга, Томаса де Ириарте, Игнаци Красицкого и других антиков, византийцев, гуманистов и просветителей.

